

RADNÓTI MIKLÓS ÉVFORDULÓJÁN

„ÍRTAM... ÍROK... ÍRSZ...”

B O R I I M R E

A MÁSODIK ECLOGABÓL — SZABADON

Húsz esztendővel ezelőtt írott Radnóti-könyvünkben a költő „irodalmi” arcképének a megrajzolására is kísérletet tettünk. Ám akkor a pályarajz volt elsődleges feladatunk, az arckép vonásai ott maradtak a részletekben, és legfeljebb a türelmes olvasó állíthatta össze segítségükkel a lehetséges kép valamelyikét. Úgy látszik azonban, hogy az ilyen veretű költő-portré rajza ma is időszerű még: nem lehet eléggé hangsúlyozni, mennyire költő- és irodalom-képzetre épült lírai opus a Radnóti Miklósi, és a magyar költészetben páratlan az, hogy a versírás és a vers a létezésnek a zsinórmértékévé vált, ilyen módon az élet fölé kerekedett, elannyira, hogy a vers még akkor is megszületett, amikor már élni sem lehetett. Nem patetikus a költői póz azonban, ami az ilyen irodalom- és életfelfogásból csapódott ki a II. világháború éveiben, és formát az eklogákban kapott. Idézzük hát mi is a sokat idézett ekloga-sorokat — most a fentebbi állítás bizonyosságaként:

Ékezetek nélkül, csak sort sor alá tapogatva,
úgy írom itt a homályban a verset, mint ahogy élek,
vaksin, hernyóként araszolgtván a papíron...

(Hetedik ecloga)

A feladatok egész garmadája következik ezekből a sorokból, hiszen az utak innen mind vissza, a múltba, mind előre, a mégoly kevés jövődőbe vezetnek — a múltban a valóságos költői műhelyig, amelynek falai álltak egészen utolsó bevonulásáig, a jövődőben (és tábori jelenében) a virtuális officináig. Minden kelléke akkor már csak tudatában volt meg — a verstan és a mintaképek egyaránt, hiszen Walter von der Vogelweide versére hivatkozva rajzolja-tördeli be az „erőltetett menet” országtútnak kígyóvonalát a verstestbe, mintegy annak bizonyosságaként, hogy az *irodalom* akkor még vele volt, hogy a következő napokban (1944. szept-

tember 15-e és október 6-a közötti három hétben) mondjon le ennek édes terhéről, s vigye tovább magával a versírási ösztönt, amiről a halálraítélt utolsó életbeli „kirándulásának”, halálmenetének képeslapjairazglednicái vallanak. A műhelyváltás pillanatát is tetten érhetjük természetesen az utolsó otthoni versében, amely oly sokatmondóan „töredék”: az első sorban az *élni* igéhez szegődött jel, a múlt idő jele semmisíti meg a költői jelent, aztán jól kivehető, ahogy a költői kéz (valóságosan-e, vagy csak csupán képletesen) becsukja Montaigne esszéinek könyvét, miután beleolvasott, és a következőt találta: „Ha nem láttam volna, el sem hinném a kegyetlen lelkek létezését, akik csupán a gyilkolás öröméért ölnék és darabolnak fel élő testeket...” Az ő felelete méltó erre a sorra:

Oly korban éltem én e földön,
mikor az ember úgy elaljasult,
hogy önként, kéjjel ölt, nemcsak parancsra.

(Töredék)

Ekkora azonban az irodalomnak ez a csak Radnóti sajátját jelentő műhelye, a valóságos műhely, minden részletében készen állt — s gazdagon rakott volt mind esztétikai eredményekkel, mind lényeges jelenségeket meghatározó irodalmi képzetekkel. Ne feledjük, Radnóti Miklós látás- és felfogásrendszerében az *irodalom* a *teljesség* fogalmával egyenlítődt ki, ha ennek a teljességnek a határait a szép munka és szép szó, a béke és az idilli létezés gondolatában jelöljük ki. Műhelyhatárok is ezek, hiszen az írni is a példamutatás eszméjével válik eggyé:

Igaz, jó szerteütni néha, de békében
élni is szép lenne már s írni példaképpen.
Biztatnom kell magam, hogy el ne bujdosoljak,
mert jó lenne messze és műhelyben élni csak.
Ó, véled gondolok most, tollas jobbkezemmel
s egyre jobban értelek, Kazinczy, régi mester.

(Írás közben)

Ez a bizonyos műhelyvág, amelyet a szorongó lélek melenget és a mindinkább fenyegetett, létében veszélyeztetett ember valósít meg, hoz létre, éltetője és költői ihletője is Radnóti Miklósnak — pályája utolsó tíz esztendejében mindenképpen. És ha egy szót sem ejtett volna a szorongásokról és a közelgő halálról, csupán a műhelyt ünnepli, akkor is kitetszene és egyértelműen kiolvasható lenne, hogy micsooda rossz világ ostromát kell kiállania ezeknek az „irodalmi” falaknak és bástyáknak, amelyek mögé a költő-ember (a messzire menekülés gondolatát elvetve) elsáncolta magát. Nem hihető azonban, hogy a *homo aestheticus* minő-

sítjük az ilyen szavakkal és képekkel, hiszen egy nagyon is sajátos látás-és viszonyításrendszert akarunk jellemezni velük, általában az irodalomban való gondolkodásnak egy egyéni, lényegében rokontalan példáját szándékozunk körvonalazni. Egy fogalomrendszert kell sejtetnünk ebben a költészetben, amelynek nem írtuk még össze a szótárát. Itt a *táj* a versek hona, a haza pedig az a hely, ahol „értik a hexametert is”, s még a réműlet is (a mókus képében) „két hatodfeles jambust szalad”, a költőnek pedig a legfőbb ismérve a „bűntelenség”, az ártatlanság tehát, amellyel a nimfákról dalol, a réteket gyöngye virágokkal hímezi tele és a forrás fölél zöld árnyat feszít. S ezek a jegyek már Vergiliustól kölcsönöztek, Radnóti a nagy római versében olvasta, hogy azután követőjévé szegődjön.

Ennek és az ilyen költői természetnek a testhez szabott kifejezési formája az ekloga, abban az alakjában, ahogyan Vergilius megnevesítette, tehát időszerűsítette. Radnóti Miklós méltó sáfára volt ennek a több ezer esztendősi irodalmi örökségnek: megőrizte mindazt, ami ebben „irodalom” volt, tetézte is a maga példáival, s megtöltötte mindazzal, ami vágyott és valóságos élet volt. Sorrendben és címszerűen is második eklogájában ragozza végig az *írni* igét: „írtam... írok... írsz...”

Írok, mit is tehetnék. S egy vers milyen veszélyes,
ha tudnád, egy sor is mily kényes és szeszélyes,
mert bátorság ez is, lásd, a költő ír, a macska
miákol és az eb vonít s a kis halacska —
s a többi...

Nem Árkádiáról van szó most már, mint lehetett még 1935-ben, amikor Kazinczy Ferencet idézte, „véle gondolt”, hanem a nagy kezdőbetűs Irodalomról, amelyben a *költő* az arkangyal — a sorsa pedig a *példa* hirdette bizonyosság, kezdve a sort Farkas Lászlóval, aki bécsi emigrációja „első esztendejében tüdővészben elpusztult”, és „testvérével” John Love-val, a fiatal néger költővel, akit „versének elmondása közben a Ku-Klux-Klan emberei agyonverték”, folytatva Federico García Lorcával és a „drága Attilával”, befejezve a sort azokkal, akiknek szívét Ukrajna, Hispánia, Flandria földje takarja. Nem metaforák ezek a megnevezett költősorsok tehát, túlságosan is konkrétak, ám megengednek eklogai értelmezést is, hiszen Vergilius óta az ekloga nemcsak ars poeticát hordoz, hanem az élet és halál versévé válik.

És az irodalomévá is — szögezzük le újból is. Ez vesz körül a munkatáborokban, a *Hetedik ekloga* szerint Szerbiában, „Žagubica felett a hegyekben” úgy van vele még ekkor is Vergilius (az eklogaforma szüntelenül őt idézi és provokálja!), mint volt annyi évszázaddal előbb Danteval. Most Horatius is odacsatlakozik, és belevegyül a szavak és képek közé Kaffka Margit versének szava és képvilága. Az egész világirodalom

vele van, utolsó útján még Proust és Vogelweide is, a magyar költők közül pedig Babits Mihály, hiszen a *Nyolcadik ecloga* felett az ő szelleme is ott lebeg. Mindezek után érthető talán az is, hogy szerelmet sem tud vallani anélkül, hogy az Irodalomról ne beszéljen, mint tette például a *Tétova óda* alábbi soraiban — 1944. október 31-éig tartó érvénnyel:

... S még mindig nem tudom elmondani neked,
mit is jelent az nékem, hogyha dolgozom,
óvó tekinteted érzem kezem felett.
Hasonlat mit sem ér. Felötlik s eldobom.
És holnap az egészet újra kezdem,
mert annyit érek én, amennyit ér a szó
versemben s mert ez addig izgat engem,
míg csont marad belőlem s némely hajcsomó...

Am nem *próféta*, hanem *költő* írta ezeket a sorokat. Ha Radnóti Miklósról beszélünk, ezekről az irodalomba kapaszkodó sorokról és képzetekről se feledkezzünk meg. Mert az eklogák rejtett „üzenete” is erről beszél, miként azt húsz esztendővel ezelőtt egy szóstatisztika segítségével megfejteni próbáltuk. Négy szó volt ez az üzenet”: tudok — látok — élek — írok!